

BODNÁR ILDIKÓ

PÉNTEK JÁNOS: NYELVÉSZÉLETIDŐK, -ÉLETPÁLYÁK ERDÉLYBEN

Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2024. 212 lap

A nyolcvanadik életévét betöltött Péntek János – a sokak által ismert és tisztelt professor emeritus – új kötete az 1994 és 2023 között írt, jeles tudósok életpályáját bemutató tanulmányait gyűjtötte egybe, melyek közül több nyomtatásban még nem jelent meg. A 212 oldalon 400 esztendő harmincnégy nyelvészének tevékenysége ismerhető meg, a három záró interjú pedig Péntek professzor több évtizedes tudományos munkásságába nyújt bepillantást.

Elődeink címen hat portrét találunk a régmúltból. Az első írás Apáczai Csere János tevékenységéhez kapcsolódik, a címe: *Magyar nyelvű tudományosság – kezdet és vég?* (Apáczai Csere János 1625–1659). E tanulmány megírásakor, 2004-ben a *Magyar Enciklopédia* 1654-es megjelenésének 350. évfordulóját ünnepelte a tudományos világ. A tanulmány arra is figyelmeztet, hogy Apáczai munkásságával indult a magyar nyelvű tudományosság, s ha nem vigyázunk, korunkban akár véget is érhet. A *Magyar Enciklopédiából* idézi Péntek János, hogyan döbbszent rá a fiatal tudós az anyanyelv használatának mindennél nagyobb fontosságára: „Különféle népeknek különféle anyanyelven írott könyveire bukkantam. [...] Nem csoda, hogy azok a népek tudás és műveltség dolgában túlszárnyalnak bennünket, hiszen az összes tudományokat anyanyelvükön olvassák és közlik, tanítják és tanulják. [...] Minden gondolatomat az a vágy foglalta el, hogy segítsék szülőhazámon. [...] Első kísérletképpen hozzáláttam, hogy min-

den tudományágból magyar nyelvre fordítsak valamit.” Apáczai az 1600-as évek derekán hangsúlyozta a magyar nyelvű tudományosság fontosságát; nagyrészt neki köszönhető, hogy mára nincs olyan tudományterület, ahol a magyar szó meg ne honosodott volna. „Olyan az *Enciklopédia* a magyar nyelv történetében, amilyen volt korábban a vallásos irodalomban az Ómagyar Mária-síralom vagy a Halotti Beszéd, mint volt Sylvester hexametera, Károly bibliája, Balassi költészete, Pázmány prózája... De hogy alkalmas-e az elvont tudományok, a természettudományok megszólaltatására és közvetítésére is, ennek próbája volt az *Enciklopédia*” – írja Péntek János, és egy kortárs tudós, Michelberger Pál szavait is idézi: „Ha az egységes tudományos nyelv egyúttal egyetlen tudományos nyelvet enged meg, akkor az ettől eltérő nemzeti nyelvek elszegényednek. Megszűnik a nemzeti nyelvű tudományos irodalom, szűkül az alapfokú és gyengül a középfokú oktatás. A nemzeti nyelvek szókincse a tudományos kifejezések eltűnése miatt zsugorodik” (Michelberger 1999: 21–2).

A második tanulmány a *Gyarmathi modernsége – erdélyi szemmel* (Gyarmathi Sámuel 1751–1830) címet viseli. A nyelvész három kiemelkedő művéről tesznek említést az oldalak: a finnugor rokonságot a korban korszerű módon bizonyító, 1799-ben megjelent *Affinitasról* (*Affinitas linguae Hungaricae cum linguis Fennicae originis grammaticae demonstrata*, azaz *A magyar és a finn*

eredetű nyelvek rokonsága, nyelvtanilag bizonyítva), az 1794-es, kétkötetes nyelvtani munkájáról (*Okoskodva tanító magyar nyelvmester*) és az 1816-ban napvilágot látott *Vocabulariumról*, a magyar szavak jelentését számos nyelven megadó szótáráról. Az *Affinitas* hazai fogadtatása kedvezőtlen volt, ám nyelvtanának és szótárának fontos szerepe lett a 18. század végi erdélyi szellemi és nyelvi mozgalmakban. Egyértelmű Gyarmathi hatása az *Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság* 1793-as, Aranka György vezetésével való megalakulására; maga is a kezdetektől tagja a társaságnak.

A harmadik bemutatott tudós gróf Teleki József, akit a nyelvújítás és az Akadémia életében játszott jelentős szerepe ellenére az utókor mintha sem ismerni, sem elismerni nem akarna. Ezért is lett *Gróf Teleki József, a nyelvújítás méltatlanul elfeledett tudós nyelvésze (1790–1855)* a több részből álló írás címe. A *Telekiek* címet viselő rész a család három nemzedékét mutatja be. Röviden ír a nagyapáról, Teleki Józsefről, a konzervatív szellemű íróról. Az édesapának, Teleki Lászlónak – akár csak később fiának – nagy szerepe lett az Akadémia – akkori nevén: a Tudós Társaság – létrejöttében. Az ő 1826-ban a Tudós Társaságnak adományozott harmincezer kötete vált a későbbi Akadémiai Könyvtár egyik alapjává. Az unoka, ifjú Teleki József pesti és göttingai tanulmányok mellett eljutott Svájcba, Itáliába, Hollandiába is, több nyelvet kiválóan ismert, rengeteget olvasott, és érdeklődéssel figyelte a nyelvújítás vitáit. A következő fejezet Teleki József pályaműveit idézi. Az egyikben a magyar nyelv fejlesztéséről, szókincsének bővítéséről, a tudományos terminológia magyarításáról írt, s javasolta a nyelvnek

„vidéki szólásokkal” (tájnylevi szavakkal) való gyarapítását. Írt a magyar nyelvnek a latin, még inkább pedig a német nyelv által való veszélyeztetettségéről. „Látuk, miképpen kezdé Nemzetünk Mária Teréziának *fényes uralkodása alatt, a Német nyelvhez édesedvén*, anyai nyelvét elhagyni és *Nemzetiségét levetkezni*.” A tájnylevi szavak és a német hatás megítélésének a kérdésében hamar szembe került a nyelvújítás vezérének, Kazinczy Ferencnek a nézeteivel. Másik jelentős műve az 1817-es szótári tervezete, melynek címe: *Egy tökéletes magyar szótár elrendeltetése, készítésének módja*. Lexikográfiai kérdések sorát tárgyalja, elveti a korban divatos megalapozatlan szófejtéseket, az ún. „szónemzést”. Mintái és mércéi a legnevesebb európai szótárak voltak, mint az olasz és a francia akadémia híres szótárai vagy éppen a német nyelvész, Adelung „szókönyve”. Majd Teleki József lett a létrejövő Tudós Társaság elnöke, s az is maradt az 1855-ben bekövetkezett haláláig. Nevének már csak ezért sem lenne szabad feledésbe merülnie!

Brassai nyelvészeti munkásságának korszerűsége – Brassai Sámuel (1797–1897) a címe a negyedik írásnak. A századik születésnapja után pár nappal elhunyt erdélyi nyelvész újrafelfedezése és tudományos értékelése az utóbbi évtizedekben már megtörtént; ezt az utat követi nyomon az írás. Változatos tanári és nyelvészeti tevékenységének bemutatásán kívül szól a szerző Brassai oktatási reformjáról: 1841-ben elfogadtatja, hogy Erdélyben a magyar nyelv legyen az oktatás nyelve, és maga is tankönyvek és oktatási anyagok sokaságát írja meg (38). Brassai Sámuel első hazai képviselője volt az alkalmazott nyelvészetnek, hiszen foglalkozott az élő nyelvek oktatá-

sának kérdéseivel, tankönyvek írásával, kontrasztív nyelvészettel, a fordítás és a nyelvművelés problémáival. A mondat felépítését vizsgálva viszont előfutára lett a generatív nyelvészet mondattani felfogásának.

A *Koreszmék és rögeszmék* (Szent-katolnai Bálint Gábor 1844–1913) címet viselő írásban a Magyarországon alig ismert, sőt Erdélyben is már-már elfeledett Bálint Gábor nyelvész, orientalista pályáját mutatja be. Bálint Gábor a cikkeit, tanulmányait nem mások könyveire alapozva írta: saját maga járt – ázsiai kutatóútjai során – egészen egzotikus helyszíneken, s tanult meg közel 30 nyelvet. Többnek a szótárát, nyelvtanát is megírta. Nem volt viszont szerencsés munkáiban a *turáni nyelvek* szakkifejezést használni, mert ez később félremagyarázásokra adott okot. Bálint maga ezt a jelzőt az *agglutináló nyelvek* megnevezésére alkalmazta. Feladatának érezte a székely eredetmítosz kutatását is, hasonlóan Körösi Csoma Sándorhoz és Kuun Gézához. Bálint Gábor „nem igazodott, nem törleszkedett. [...] Nem kereste senki kegyeit. Az utókorét sem” – fejeződik be méltatása.

Hermann Antal néprajzkutató a kolozsvári egyetemen alapította meg a néprajzi tanszéket 1898-ban. Hermann kutatásai nyomán figyelt fel a világ Kalotaszegre, neki köszönhető, hogy „legalább egy évtizedig Kalotaszeg lett a világ közepe”. Többek között a Magyarországi Néprajzi Társaság tudósainak sora érkezett oda az 1890-es években, a néprajznak és rokon területeinek jelentős képviselői, akik főként néprajzi, folklorisztikai és nyelvjárási anyagot gyűjtöttek. Erdélyi néprajzi kurzusain Hermann a magyarok, a románok, a szászok, az örmények néprajzával, sőt

a cigány etnikum szokásaival, népzenejével, meséivel is foglalkozott. Erről szól a *Hermann Antal és Kalotaszeg* (Hermann Antal 1851–1926) című tanulmány.

Mestereink címen annak a négy személynek az arcképe bontakozik ki, akik igen jelentős hatással voltak Péntek János pályájára: *Az iskolateremtő Szabó T. Attiláról* (1906–1987), *A tudós tanár eszménye és a valóság* a címe a tragikus sorsú Szabédi Lászlóról (1907–1959) írott emlékezésnek, majd a kolozsvári egyetem tanszékvezetőjéről, Márton Gyuláról (1916–1976) szóló írás következik: *A tanszék volt az élete*. S itt szól az ELTE-n hosszú évtizedeken át oktató Benkő Loránd professzorról: *Benkő Loránd, az erdélyi magyar nyelvtudomány mentora* (1921–2011). Az iskolateremtés feladata várt Szabó T. Attilára, noha a tudós tanár viszonylag kevés időt töltött egyetemi katedrán. Szabó T. Attila igen jelentős szótári gyűjtőmunkák, nyelv-atlaszok tervének elindítója, részben megvalósítója, korszakos jelentőségű könyvek, folyóiratok sorának kiadója. A legfontosabb közülük az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* tizennégy vaskos kötete, melyből életében négy kötet jelent meg. Ő kezdeményezte és szervezte *A romániai magyar nyelvjárások atlasza* kiadását is. 2001-ben az MTA erdélyi műhelye az ő nevét vette fel; ez a kötetben többször említett SZTANYI, azaz Szabó T. Attila Nyelvi Intézet. „A magyar szempontjából kedvezőtlen nyelvi folyamatok érzékeléséből fakad a tudományon túl mutató missziós szerep és elkötelezettség a halványuló múlt hiteles adatainak a feltárására és feldolgozására, a múltékony jelen nyelvi állapotának a rögzítésére, lehetőség szerint a nyelvhasználat és nyelvmegtartás bátorítására” – olvassuk róla Pén-

tek János méltató sorait. Szabédi László a kolozsvári önálló magyar egyetem 1959-es felszámolása elleni tiltakozásul vetett véget életének. Nemcsak tudós irodalmár és nyelvész, de költő is volt, s a helyzetkényszerében „olyan, egymástól távoli területeken végez kutatásokat, mint a verstan, az esztétika, a nyelvtörténet vagy a nyelvhasználat”. Péntek János „kényszer-polihiszterkodásnak” nevezi ezt az állapotot. Az irodalmi és nyelvi tanszék szorosabb együttműködése ezekre az évekre nyúlik vissza, ahogy a stilsztikával, ezen belül a stílustörténettel való elmélyült foglalkozás kezdete is. A tudós tanárról évente a Szabédi Napok keretében emlékeznek meg Kolozsváron. Márton Gyula Péntek János egykori tanára volt, ő vezette be a szerzőt a nyelvjárásban, a nyelvjárási kutatásokba, útját az egyetemi katedra felé is egyengette. A nyelvészetben belül a geolingvisztikát, azaz a nyelvföldrajzot képviselte, e téren sok mindent éppen román nyelvésztanáraitól tanult. Később kontaktológiai kutatásait is nagyban segítette, hogy kiváló ismerője volt a román nyelvnek. „Az erdélyi nyelvi valóságban, a nyelvi múltban is természetes adottság, kutatási téma volt a kontaktológia: a magyar–román, magyar–szász nyelvi kölcsönhatások vizsgálata” (79). Péntek János Benkő professzorral való első találkozása 1990 tavaszára esett. A professzor első erdélyi előadásának címét fejezetcímként idézi Péntek János: *Erdély, „nyelvünknek vidám tavaszán”*. Ám Benkő professzor már a hetvenes években is megtalálta a lehetőséget annak, hogy nehézségekkel küzdő erdélyi kollégáit támogassa. Elsősorban neki volt köszönhető, hogy kolozsvári nyelvészek budapesti szakfolyóiratokban publikálhattak, hogy

e folyóiratok és a megjelenő új nyelvészeti kiadványok, egyetemi tankönyvek is igen hamar eljutottak Erdélybe.

A *Pályatársak* fejezet tíz nyelvész szerepeltet, közülük öten (idősebb kortársai Péntek Jánosnak) már nem éltek az írások születésekor. A fejezetben bemutatott személyek nagyrészt Erdélyben tevékenykedő szakemberek voltak, de olvashatunk itt magyarországi tudósokról is. Ők erős, Erdélyhez való kötődésük miatt szerepelnek a részben. Az első írás Murádin Lászlóról szól: *Murádin László szakmai életútja (1930–2022)*. Névtani kutatásai során sokat járta az erdélyi tájakat, de nyelvműveléssel is foglalkozott, cikkei folyóiratok sorában jelentek meg. Írásaival „egyszemélyes erdélyi nyelvi közönségszolgálatot” bonnyolított le. Szilágyi N. Sándor portréját a *Szilágyi tanár úr és a tanszék* címmel olvashatjuk. Őt számos könyve alapján jól ismeri a magyar közönség is. Indulásakor fonetikával és fonológiával foglalkozott, egyszerű középiskolai tankönyvet is írt, amely „nem középiskolás fokon” vezet be ennek a két rokon tudományterületnek a megismerésébe. Szabó T. E. Attiláról szól a következő írás, aki Szabó T. Attila fia, de maga nem nyelvész, hanem biológus lett. Vele az *etnobotanika* révén került kapcsolatba Péntek János. A közös munkákról *Barátságunk gazdagító évtizedei* cím alatt ír Péntek tanár úr. Kiss Jenőről a *Kiss Jenő professzor köszöntése 70. születésnapján* című írás mond el sokat. „Kutatásaiban összekapcsolja, az oktatásban, az oktatást szolgáló kézikönyvekben pedig kapcsolataiban láttatja a magyar nyelv három leglényegesebb dimenzióját: az időbelit, a térbelit és az emberit, azaz a nyelvtörténetet, a dialektológiát és a szociolingvisztikát” (108).

Kolozsvárhoz, a Termini kutatóhálózat-hoz erős kapcsolat fűzi; számos erdélyi kiadvány magyarországi megjelenését segítette. Itt találjuk még a Muravidéken élő Kolláth Annát bemutató oldalt, *A hálózat nyugati őrhelyén* címmel. Kolláth Anna úgymond, a „nyugati végeken” kellett, kell, hogy helytálljon, olyan „szakmai őrhelyeken”, mint Muravidék, Őrség, Szombathely. Kontra Miklósról *Előítéleteink ostromlója – Kontra Miklós „online” köszöntése 70. születésnapján* címmel olvasunk. Neki a nyelvészszakma „határtalanításában” volt nagy szerepe: „Az országhatárok önkényes határvonala nyelvileg nem zárható le és nem zárható le bennünket hermetikusan. [...] Nyelvünk változottságában és változásában nincsenek törések, diszkontinuitások, hanem csak folytonosságok és folyamatok, távolodások és közeledések”. A pályája egy részét Göttingában töltő professzort, Gulya Jánost mutatja be a *Kapcsolatok és kalandok Gulya tanár úrral (Gulya János 1933–2017)* című írás. A professzor nemcsak könyvet írt Gyarmathi Sámuelről, de anyagilag is jelentősen hozzájárult a nyelvésznek a házsongárdi temetőben lévő síremléke felújításához. *Az emberi és a nyelvi mérce Ő maga volt (Wacha Imre 1931–2018)* a címe a Wacha Imréről megemlékező írásnak. A tanár úr a szép magyar beszéd oktatásában, kiejtési versenyek szervezésében játszott szerepet; 2000 körül már nemcsak Magyarországon, hanem Erdélyben is. „A beszéd ne szép legyen (mert akkor öncélúan lesz szép), hanem példamutatóan értelmes legyen. Mindig az egyenrangú embertárshoz szóljon” – idézi a szerző Wacha Imrét.

A fejezet utolsó portréinak lapjairól Lőrincze Lajos és Deme László lép

elénk. A Kossuth Rádió *Édes anyanyelvünk* című műsorában évtizedeken át szereplő Lőrincze Lajosról *Hangja az idő távolából (Lőrincze Lajos 1915–1993)* címmel emlékezik meg Péntek János. Aki valaha meghallgatott csak egyetlen Lőrincze Lajos-előadást, egyszer is hallotta ízes beszédét, az aligha felejtí el, erre utal az emlékezés címe. Deme László sokoldalúságát, némely kérdésekben vitatható felfogását, ám örök kezdeményezőkészségét igen szemléletesen fejezi ki a címnek – *A diófaültető reménye Deme László (1921–2011)* – a cikkben is visszatérő képe: „Aki sok diófát ültetett, annak nemcsak az emléke él: hatásában és példájában maga is diófává válik és tovább termi gyümölcseit.”

Ezután a *Tanítványok – kollégák* és az *Útitársak* címet viselő fejezetek következnek. Az életpályákra utal allegorikusan a két cím: az *Életút a tordai hídon át* Keszeg Vilmosról szól, *Az idő és a pálya létrafokai* című írás pedig Tánccs Vilmosról. Egykori professzoruk méltán lehet büszke rájuk. Ha csak a legfontosabb eredményét emeljük ki munkásságuknak, akkor Keszeg Vilmos nevéhez a néprajz egészen új területeinek felfedezése, Tánccs Vilmoshoz pedig a csángókutatás új, a nyelvészet mellett a néprajzot is figyelembe vevő szemlélete fűződik.

Az *Útitársak* című fejezet szereplői az ezredforduló után, szinte napjainkban távoztak el közülünk. Az írások címe itt is jellemző: *Hűséges barátunk, Görömbei András (1945–2013)*, *Sütő András és a „létében szorongó nyelv” (1927–2006)*, *„Kisebbségben, közösségben” (Balázs Sándor 1928–2022)* és *A civil státus értelme Somai József példáján (Somai József 1931–2023)*, hangzanak a címek. Az *Útitársak* közül Sütő

András írói munkássága mellett személyes helytállásával is végtelenül sokat tett szülőföldjén a magyar nyelv ügyéért. Nagyon találó a címben a „*létében szorongó nyelv*” megidézése. „Görömbei Andrásnak a Magyarországon kívül élő magyar szerzők művei jelentették nem csupán a kutatás, az elemzés tárgyát, hanem azt az akkor távolinak és néha elveszítettnek hitt világot is, amelyben mi, a »kinti« magyarok élünk.”

Két további nem nyelvész szereplőről olvashatunk ezután: Balázs Sándor filozófusra és Somai József közgazdászra emlékeznek a sorok. Mindketten jelentős szerepet játszottak az erdélyi anyanyelvi mozgalom segítségével. Az előbbi tudósnak már korábban is a nemzettudat kérdései és a magyar kisebbség helyzete állt kutatásai előterében, a rendszerváltást követően közéleti szerepvállalásaival végképp a kisebbségpolitikához kötődött. A közgazdász-professzor életidejének fontos szelete kapcsolódott a magyar nyelven való tanulást elősegítő Iskola Alapítványhoz, később a Nyilas Misi Egyesülethez, jogi ügyeiket segítette intézni.

Nyolcan szerepelnek a *Búcsúzások* (169–86) címet viselő részben. A fejezetcím önmagáért beszél. Egy-egy rövid nekrológ olvasható az eltávozott nyelvészek kapcsán. Az írások címét a nevek és évszámok adják: *Fülei-Szántó Endre (1924–1995)*, *Nagy Jenő (1916–1996)*, *Máté Jakab (1926–2001)*, *Zsemlyei János (1936–2003)*, *Szabó Zoltán (1927–2007)*, *Murvai Olga (1942–2011)*, *Petőfi S. János (1931–2013)* és *Bura László (1932–2014)*. A felsorolásnál a sorrendet a halálozás éve alakította ki. Főhajtás valamennyi írás az elhunyt előd előtt.

A kötetzáró interjúk már a címükkel is sok mindent elmondanak Péntek János életéről, világfelfogásáról, a felvál-

lalt feladatokról. Az első interjút Sorbán Angella (*Aki felelősen él, mindig az idő szorításában él*), a másodikat Székely Ferenc (*Őrhelyen gyűjtött jelzőtüzek*) készítette. A beszélgetésekre 2016-ban, a nyelvész 75. születésnapja alkalmából került sor. A 2023-as beszélgetést Cservenka Judit folytatta abból az alkalomból, hogy Péntek János munkásságáért a legrangosabb magyarországi tudományos díjban, a Széchenyi-díjban részesült (*Tudományos pálya lehetőség és szükség szorításában*).

Nyelvész kollégákon kívül ajánlom ezt a kötetet mindazoknak a fiataloknak, főként a magyar szakos egyetemistáknak, akik – a tankönyvekben szereplő neveken túl – a korábbi korok magyar nyelvészeiről, illetve a magyar nyelvnek a határainkon túli képviselőiről is többet akarnak tudni. A kötet legfontosabb célja, hogy az erdélyi kötődésű, ott született és ott alkotó tudósokat és írókat minél többen ismerjék meg, hogy az erdélyi tudományos törekvések és eredmények a magyarság egészének tudatába visszakerüljenek. Így bármely felnőtt olvasónak is ajánlható a könyv, aki anyanyelvünk jelenét és jövőjét, a magyarság sorsát a szívében viseli.

Szakirodalom

Michelberger Pál 1999. Nemzeti nyelv a tudományban: múlt – jelen – jövő. Glatz Ferenc szerk. 1999. *Magyar nyelv az informatika korában*. MTA. Budapest. 19–28.

Bodnár Ildikó

Miskolci Egyetem BTK

MFI Alkalmazott Nyelvészeti és

Fordítástudományi Tanszék

E-mail: ildikobodnar@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0002-5405-1498>